

ואנכי לא ידעתי

ויצא יעקב מבאר שבע... ויפגע במקום וילן שם... ויחלום... והנה ה' נצב עליו... ויקץ יעקב משנתו ויאמר, אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי [ויצא כח יט], שאם ידעתי לא ישנתי במקום קדוש כזה [רש"י שם], מה הפשט לא ידעתי, וכי לא ידע את מעלת המקום, ושזה הוא המקום שהתפללו בו אבותיו.

ומפורשים הדברים בחז"ל, כי מטא לחרון אמו, אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו, יהב דעתיה למהדר, וחזר עד בית אל וקפצה לו הארץ... והוא הר המוריה שהתפלל בו אברהם, והוא השדה שהתפלל בו יצחק [רש"י ויצא כח יז חולין צא ב], וא"כ שבה התמיהה מה הפשט ואנכי לא ידעתי.

[ומשמיה דהגר"מ אמרו דהנה מראה הסלם שראה יעקב בלילה, לא היה מראה נבואה גרידא, אלא גילוי שכינה, כמפורש בקרא ויקרא למקום אל בית אל כי שם נגלו אלי האלוקים בברחו מפני אחיו (בראשית לה ז), לפי זה נראה שזהו שאמר יעקב אכן יש ה' במקום הזה, דהיינו שהוא מקום של גילוי שכינה, ומיושב היטב מה שאמר ואנכי לא ידעתי, שיעקב אבינו ידע שמקום זה הוא מקום שהתפללו בו אבותיו, וידע שהמקום הוא מקום תפלה, אבל לא ידע שהוא מקום גילוי שכינה (שיעורי הגר"מ מאיר הלוי ויצא עמ' רס), גם זה טעון ביאור, איך יתכן שיעקב אבינו נמצא בהר המוריה מקום העקידה מקום המקדש מקום שהתפללו אבותיו ולא ידע שזה מקום גילוי שכינה].

ותלך ותתע במדבר באר שבע, ויכלו המים מן החמת, ותשלך את הילד תחת אחד השיחים, ותלך ותשב לה מגד הרחק כמטחוי קשת, כי אמרה אל אראה במות הילד... ויפקח אלוקים את עיניה, ותרא באר מים, ותלך ותמלא את החמת מים... [בראשית כא יט], נתן בה 'דעת להכיר' מקור המים שהיה שם, כי 'לא היתה סומא' קודם לכן [ספורנו], אין ראוי שנחשוב שנברא שם אותו באר לשעתו, כי לא תספיק זכותה של הגר ולא של ישמעאל, לשיעשה להם נס, כנס שנעשה לישראל במדבר. אבל היה בארץ היא הבאר ההוא, ולא היתה הגר רואה אותו, והאל יתברך העירה והדריכה לבקשו ולמצוא אותו, וזהו ויפקח אלוקים את עיניה ותרא באר מים, כי ראתה הבאר ההיא שהיתה שם [אברבנאל], מה פשר דבר, הגר עומדת ליד באר מים והיא לא רואה אותו, ומשום כך היא מצפה למותה ולמות בנה בצמא, עד שלבסוף פקח ה' את עיניה, מדוע היתה זקוקה לפקחת עינים, למה לא ראתה לבד.

ויברא אלוקים את האדם [בראשית טז כד], בחז"ל, אדה"ר קומתו מסוף העולם ועד סופו [סנהדרין לח ב], כיון שסרח הניח הקב"ה ידו עליו ומיעטו, שנאמר אחר וקדם צרתני ותשת עלי כפך [חגיגה יב א], ולא רק קומתו היתה מסוף העולם ועד סופו, גם ראייתו היתה מסוף העולם ועד סופו, כמש"כ בילקוט בתחילה היה רואה מסוף העולם ועד סופו, ועכשיו אין עינו של אדם שולט אלא ט"ז מילין, שלקח ממנו הראיה [הו"ד בילקוט ראובני בראשית ג אות תקנ], טעון ביאור, מדוע קודם החטא היה אדם הראשון רואה מסוף העולם ועד סופו, ואחר החטא צומצמה ראייתו לכדי ט"ז מילין [ומשום כך התירו לגדל בהמה דקה בא"י במדבר שהוא ט"ז מיל על ט"ז מיל (ירושלמי ב"ק פ"ה ה"ז), כי עד ט"ז מיל שולט עין הרועה, ויוכל לראות שלא ירעו בשדות אחרים (ק"ע שם)].

ראיה היא חיים. אדם שרואה הוא חי, ואדם שאינו רואה מנותק מהחיים, ולפיכך חשוב כמת, כפי שאמרו חז"ל סומא חשוב כמת [נדרים סד ב], כשאדם הראשון נברא ניתנו לו חיי נצח, חיים ללא גבול, משום כך מרחב ראייתו היה בלא גבול, היקף הראיה כהיקף החיים, וכשחטא נקנסה עליו מיתה [כמש"כ חז"ל ויברא אלוקים את האדם בצלמו, שיהיה חי וקיים כמותו, והוא חבל מעשיו, וביטל גזרתו, ואכל מן האילן, ואמרתיו לו כי עפר אתה ואל עפר תשוב (במדבר"ר טז כד)], וכיון שצומצמו חיי צומצמה ראייתו, שכפי היקף הראיה כך היקף החיים.

מכאן ואילך, מאחר החטא ואילך אדם רואה עד היכן שניתן לו רשות לראות, ובחז"ל, אמר רבי בנימין הכל בחזקת סומין עד שהקב"ה מאיר את עיניהם, מן הכא ויפקח אלוקים את עיניה [בר"ר נג יד], הטעם שהכל בחזקת סומין, כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא [קהלת ז כ], כשאדם חוטא ראייתו מתמעטת והוא בחזקת סומא, הוא יכול לעמוד קרוב לדבר שהוא מחפש, ופשוט לא לראות, כי החטא מסמא את העין, ומגביל את שדה הראיה.

אחר החטא, בעין עצמה לא השתנה דבר, העין עצמה יכולה לראות בלי גבול [כפי שנודע מאנשים שזכו לכך], מה שמגביל את הראיה זה החטא, החטא יוצר מסך שמונע לראות, עד שיפתח ה' את עיניו, עד שישוב האדם בתשובה, ואז, אם יש לו סייעתא דשמיא, פותחים מן השמים את עיניו, והוא זוכה לראות דברים, שלא ראה עד הנה.

הגר שפחת שרה הולכת עם בנה במדבר, המים כלים מן החמת, הם חשים צמאון מות, ממתניים לגרוע מכל, באר מים ניצב סמוך אליהם, והם אינם רואים, עד שפקח ה' את עיניה, כי אחר החטא יורד מסך על העינים, והם נסמות וזקוקות לפתיחה, דבר זה למדים חז"ל מפרשה זו, אמר רבי בנימין הכל בחזקת סומין עד שהקב"ה מאיר את עיניהם, מן הכא, ויפקח אלוקים את עיניה [בר"ר נג יד], "שאינ העין יכולה לראות, אלא במה שניתן לו רשות", אע"פ שהיה הדבר לפניו, וכן אירע להגר, שלא נברא הבאר ההוא מחדש, אלא שם היה, ולא היה לה רשות לראות, עד שפקח ה' את עיניה [עץ יוסף ב"ר נג יד].

[לפני שנים רבות שמעתי ששאלו את הסייפל מרן הקהלות יעקב זצ"ל, בחז"ל מובא שנהר סמבטיון משליך אבנים כל ימות השבת, ובשבת נח (ב"ר יא ה), וכן עשרת השבטים נמצאים לפניו מנהר סמבטיון, ועתיד הקב"ה לכןן שנאמר לאמור לאסורם צאו (במדב"ר טז כה), והנה אנשים הלכו לחפש ולא מצאו, מטוסים ולווינים חולפים על פני כל המקומות, ואינם רואים דבר, וא"כ אפשר והדבר אינו קיים עוד. השיב להם מרן הקה"י זצ"ל כשהקב"ה לא רוצה שיראו, אפשר לחלוף על פני המקום מאות פעמים גם במטוסים ולא לראות (הובא גם "בבנתיות ההלכה" כרך נ"ג 'עקרי האמונה' עמ' 165), והיו הדברים מפליאים. ולפי המבואר כאן, הוא דבר פשוט, שאין העין יכולה לראות, אלא במה שניתן לה רשות לראות, ובמה שלא ניתן לאדם רשות לראות הוא אינו רואה, והוא יכול לעמוד סמוך לנהר סמבטיון וליד עשרת השבטים מאות פעמים ולא לראות].

יעקב אבינו מגיע למקום המקדש, להר המוריה, הוא רואה את קדושתו, יודע את מעלתו, ויהיב דעתיה להתפלל, אמר אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו [רש"י וצא כח יא], אבל את הגילוי שכינה הוא לא רואה, עד הויחלום והנה שלם מוצב ארצה, עד ההנה ה' נצב עליו. וללמד יצא, כי מאחרי חטא אדם הראשון, גם אדם השלם כיעקב אבינו, כשהוא רוצה לזכות במעלות, הוא זקוק לפתיחת עיניים.

אדם מסתובב בעולם, נתקל בקשיים אין סופיים, הוא מחפש פתרונות, פעמים ממרחק יביא לחמו, וטחו עיניו מלראות, שהפתרון נמצא כאן, ועכשיו, ועל ידו, והוא צריך רק לפקחת עינים, לסייעתא דשמיא, שבורא עולם יראה לו את הדרך. אדם פותח גמרא ומתקשה להבין, הוא לומד סוגיא ולא מוצא דרך, הפתרון נמצא תמיד כאן ועכשיו, צריך רק סייעתא דשמיא, פתיחת עינים בתורה. כי המצוה הזאת, לא נפלאה היא ממך, ולא רחוקה היא, לא בשמים היא, לא מעבר לים, כי 'קרב' אליך הדבר מאד, בפך ובלבבך לעשותו [דברים ל יא].

בחז"ל מובא שהחכמה נקראת עינים [ע"פ פס"ז שה"ש ה יב], כדאמרי רבנן עיניך יאירו במאור תורה [ברכות יז א], סנהדרין נקראים עיני העדה [שה"ש"ר א טג], ומשום כך ההשגה בתורה תלויה בקדושת העינים, כשאדם מלוכלך בחטא יורד מסך על העינים, ונסתמות מעייני חכמתו, ולכן אנו מבקשים טהר טומאתנו ולמאור תורתך עינינו גל [סליחה לתחלואי גפן פורית], בבקשה זו אנו פונים לקב"ה בכל בוקר, והאר עינינו בתורתך [ברכות ק"ש].

ועל כך היה דוד המלך מתפלל, גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך [תהלים קיט יח], ובחז"ל, אמר לו דוד, רבש"ע רצונך שאשמור דבריך, 'גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך', ואם אין אתה גולה את עיני, מנין אני יודע, ואע"פ שעני פתוחות איני יודע כלום, בוא וראה אע"פ שהיה שמואל נביא, לא היה יודע כלום, עד שגילה הקב"ה את אזנו, שנאמר וה' גילה את אזן שמואל [שמואל ט"ו תהלים קיט ט], דוד המלך ושמואל הנביא מבקשים הארת עינים, כי מיעקב אבינו למדים שלזכות במעלות צריך פתיחת עינים.

[כתב ההפלאה, האור הגנוז ומופלא שיאירו עינים הטהורים השכלים, לא ישיגוהו האדם בהיותו עכור ומלוכלך בחומר הגופני, כי עיני הגשמים הם מתנגדים ומחשיכים עיני השכל, כמש"כ 'הסבי עיניך מנגדי' (שה"ש ו ה), וכמ"ש הרמב"ם בחטא אדה"ר שנתגשם גופו, ונפקחו עיניו הגשמים, אז נחשכו עיניו הרוחניים, ובתחילה קודם החטא שהאירו עיניו השכלים לא היה מכיר כלל בענייני הגשמים, ומאפס ותהו נחשבו לו, וז"ש דוד המלך 'העבר עיני מראות שוא בדרכך חייני' (תהלים קיט לו) וכו', ויש לפרש עוד, אם יציצים אדם עיניו מראות ענייני הגשמיים, יותר יאירו אור עיניו השכליים. וראיה לזה שאמרו חז"ל (נדה ל ב) בהיותו העובר בבטן אמו שעדיין לא נחשכו עיניו בענייני הגשמים, שלא ראה באויר העולם, מלמדן אותו כל התורה כולה, 'ורואה מסוף העולם עד סופו', וכ"ז הוא מפני שלא יצא לאויר העולם, ולא ראה העמל ואון של העוה"ז (הפלאה הקדמה לכתובות אות יד), נראה מדברי ההפלאה שסמיות העינים אינה באה רק מחמת החטא, אלא גם מחמת 'התגשמות האדם' בעניינים גשמיים, והרצוה לזכות להארת עיניים בתורה, צריך לפרוש גם מהחטא, וגם מגשמיית העולם].

במשנה, רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה... ומגלין לו רזי תורה, ונעשה כמעין שאינו פוסק, וכנהר שמתגבר והולך [אבות ו א], וכתב ע"ז הנפש החיים כי באמת כל הרזין וסודות התורה המה 'מפורשין ונגלין' ממש, אבל 'טח מראות עינינו', וגם 'בנגלות התורה' לפעמים אדם יגע על דבר קטן וקל, מה שלאחר שהוא מבין, הוא עומד ומשתאה ומתמה על עצמו, על מה זה טרח הרבה בזה הלא דבר פשוט הוא, אך האדם 'לפעמים מוכה בסנוורים', ואם יעסוק 'בתורה לשמה', יגל ה' עיניו 'ויסיר ממנו מסך העורן', וכמ"ש דוד 'גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך', וכמו שאמר 'האר עינינו בתורתך', וזה שאמר התנא ומגלין לו רזי תורה [רוח חיים להגר"ח מוואליץ אבות ו א], מפורשים הדברים כמו שאמרנו מקודם, בנסתרות התורה ובנגלות התורה, פעמים אדם מוכה בעורו, וטחו עיניו מראות, ואם יעסוק בתורה לשמה, דברים הסתומים יתגלו, ומה שבא בקושי יבוא בנקל, ויפתחו מעיינותיו, ויהיה כנהר המתגבר, וכמעין שאינו פוסק.

מתוכנם של דברים למדנו, שהפתרון לכל קושי נמצא סמוך ליד האדם, וצריך פתיחת עיניים לראות, החטא וכמו כן ההתבוססות בדברים גשמיים, מעוררים את העיניים, ומצמצמים את שדה הראיה, עד שהכל נעשין סומין עד שיפתח ה' את עיניהם.

ארבעה המה הדברים שעל ידם זוכה אדם לפתיחת עיניים. האחד 'יראת חטא', פרישה מעבירה ומחטא, והנזרות מגשמיית מתאוות ומהבלי העולם הזה. השני 'תורה לשמה', שהלומד תורה לשמה זוכה לדברים הרבה ומגלין לו. השלישי 'סייעתא דשמיא', שע"י עשיית רצון ה' דבקות וביקוש לקרבת ה' זוכה אדם שפותחים לו שערי סייעתא דשמיא. והרביעי הוא 'תפילה', אדם זוכה בכל ענייניו ע"י תפלה, כך בענייני העולם, וכך בתורה, יבקש ממי שהחכמה שלו.

יתן ה' שנזכה לפרוש מהחטא, ולהתנתק ולו במשהו מכבליה הלופתים של גשמיית והבלי העולם הזה, ובעסק התורה נזכה מתוך שלא לשמה לבוא אל הלשמה, ולהלך אחר רצונו יתברך, עד שהוא יתברך יפתח לבנו בתורתו, ויגול את עינינו - לראות נפלאות מתורתו.